

Тетяна Бевз

СУВЕРЕНІТЕТ ЯК НЕВІД'ЄМНА ОЗНАКА ДЕРЖАВИ У ДОКУМЕНТАХ І ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті розглядається розуміння суверенітету як інструменту, необхідного для формування спільного політичного простору, єдиної і неподільної влади. Акцентовується увага на тому, що єдиним носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в країні є народ, який здійснює своє керівництво безпосередньо та через органи державної влади і місцевого самоврядування. Аналізуються позиції політичних партій щодо суверенітету.

Ключові слова: суверенітет, державний суверенітет, політична влада, політичні партії, Україна.

Tatiana Bevz. Sovereignty as an integral feature of the state in the documents and practice of Ukrainian state. The article deals with an understanding of sovereignty as the tools needed to create a single political space, one and indivisible power. Attention is focused on the fact that the only bearer of sovereignty and the only source of power in the country is the people who exercise power directly and through bodies of state power and local self-government. Analyzes the positions of political parties on sovereignty.

Key words: sovereignty, sovereignty, political power, political parties, Ukraine.

Дезінтеграційні процеси, прозорість кордонів і «розмивання» суверенітетів стали характерними явищами ХХІ століття – століття, брендом якого є глобалізація. Проблема суверенітету завжди була і залишається надзвичайно гострою. У сучасному світі реальний суверенітет мають лише країни, здатні захистити себе й свою територіальну цілісність. Зазначимо, що суверенітет розглядається як одна з невід'ємних ознак держави (Ж. Боден,

Б. Манеліс, Д. Тепс, В. Корельський), як певний принцип суспільно-політичного життя (П. Новгородцев, Й. Левін) і як специфічна властивість держави (Г. Еллінек, В. Лазарев). Суверенітет є одним з найбільш загальних конституційних принципів.

Суверенітет держави має дві складові свого прояву: внутрішній і зовнішній, які є єдиними та нероздільними і тільки в єдності характеризують його сутність і розкриваються через такі ознаки: внутрішні – через верховенство, самостійність, повноту і єдність державної влади, а зовнішні – через незалежність і рівноправність.

У «Декларації про державний суверенітет України» (16 липня 1990 р.) стверджувалося, що державний суверенітет – це верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. У ст. 2 зазначалося, що суверенітет України поширюється на всю її територію.

Можливість мати власну державу на певній території та захищати її конституційними засобами, власне, політичний суверенітет, Україна здобула 24 серпня 1991 р. На референдумі у грудні 1991 р. за незалежність України проголосували: у західному регіоні – 97% виборців, у центральному – 95%, у південному – 84% і у східному – 85% [1, арк.6].

Конституцією України (1996 р.) проголошувався суверенітет держави у повному обсязі: як внутрішній суверенітет (щодо політичних партій та інших інститутів), так і зовнішній, тобто суверенітет щодо інших держав, до того ж у всіх основних сферах: політичній, економічній, культурній. Україна – республіка, відповідно, «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» (ст. 5 Конституції України). Проте у Конституції не прописані механізми реалізації народом своєї влади і, що найголовніше, – права самовизначення української нації, хоча у Декларації про державний суверенітет України, яка мала бути основою для написання Конституції, цьому питанню присвячено окремий розділ. Подальший розвиток України неможливий без запровадження радикальної

зміни системи управління. Серед найважливіших базових принципів функціонування політичної влади в Україні має бути наступний: єдиним носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в країні є народ, який здійснює своє керівництво безпосередньо та через органи державної влади і місцевого самоврядування.

Суверенітет, як і кожне суспільне явище, під тиском глобалізаційних і інтеграційних процесів зазнав суттєвих впливів і змін. Власне, навіть за понад двадцять років проголошення Декларації про Державний суверенітет відбулися суттєві зміни у розумінні і тлумаченні суверенітету. Зокрема, якщо декларація містила визначення суверенітету, то у Конституції України 1996 р. його не було. Натомість Конституція вказувала на принципові засади і ознаки державного суверенітету. Насамперед на те, що Україна є суверенною, незалежною державою, її суверенітет поширюється на всю територію. Носієм суверенітету, єдиним джерелом влади в Україні є народ. Водночас варто констатувати, що у різноманітних державних і програмних документах політичних партій ідеться і про державний, народний, національний суверенітети, про їх гармонію, про реальний і формальний суверенітети та цілу низку інших – таких, як інформаційний, регіональний, військовий тощо.

Ще на початку 90-х рр. Ю. Римаренко, розглядаючи національний суверенітет, пропонував визначати його як: а) *суверенітет української нації* – національний суверенітет як повновладдя української нації у вирішенні всіх питань її національного життя, утворення самостійної національної держави, визначення національно-державної організації та взаємовідносин з іншими націями та народностями; б) *суверенітет українського народу* – народний суверенітет як повновладдя цілого народу в організації суспільства і держави; в) *суверенітет української держави* – державний суверенітет як верховенства, самостійності й повноти державної влади України в межах її території, незалежності та рівноправності у зовнішніх відносинах [2, с.189–190].

Власне, національний суверенітет – це реальна здатність нації визначити зміст і характер політичного, економічного і культурного життя, забезпечувати самовизначення до створення самостійної, незалежної держави включно. Саме у суверенності нація знаходить правовий захист, свободу національного розвитку і національну незалежність. Вихідною ж базою національного суверенітету є відповідні потребам нації її інтереси і мета [2, с.189–190].

Між формальним і реальним суверенітетом держави існують протиріччя. Зазвичай реальний суверенітет означає здатність держави самостійно визначити свою внутрішню, зовнішню та оборонну політику, укладати й розривати союзи, вступати або не вступати у відносини стратегічного партнерства тощо. Він базується на наявності у країні потужних збройних сил, розвиненої оборонної промисловості, яка спирається на науково-промислову базу, на сильну фінансову систему з незначним ступенем залежності від зовнішніх запозичень. Реальний суверенітет України істотно збільшився до кінця 1990-х рр., коли зменшилася зовнішня заборгованість, зміцніла економіка й окреслилася виважена багатовекторна політика з офіційним декларуванням курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Важливо зазначити, що будуючи споруду, закладають наріжні камені, так звані замкові. Основою більшості будівель переважно є прямокутник. Справді, маємо чотири замкові камені української незалежної демократичної держави: Декларація про державний суверенітет 1990 р. – перший наріжний камінь нашої новітньої держави; другий – Акт про незалежність 1991 р.; третій – Конституційний договір між Президентом і Верховною Радою України 1995 р., у якому вперше було закладено й реалізовано принцип розподілу влади, завдяки чому відбулося примирення її гілок. Конституція України 1996 р. – четвертий замковий камінь [6]. Власне, це етапи утвердження державного суверенітету України.

Соціологічна і маркетингова служба «СОЦІС-Геллап» у 1997 р. провела два загальнонаціональні опитування громадської думки, щоб з'ясувати ставлення населення до суверенітету України. Результати виявилися більш ніж непередбачуваними: 52% підтримували незалежність України у складі Союзу Радянських суверенних держав на основі Декларації про державний суверенітет України; 23% – висловилися проти; 35% – не змогли визначитися. Натомість суверенність України за межами Союзу підтримали 25%, а 50% – виступали проти [3].

Для дослідження було здійснено умовний поділ території України на п'ять регіонів: центральний, східний, західний, південний і Крим. Переважна більшість респондентів у Східній Україні і Криму виступили за підтримку Союзу. Натомість жителі західного регіону (майже половина опитаних виступили за реальну незалежність і суверенітет поза Союзом) були прихильниками ідеї незалежності. В інших регіонах, за винятком центрального, підтримка незалежності була 13% [3].

У 2006 р. готовність проголосувати за незалежність України висловили: у західному регіоні – 93% виборців, центральному – 79%, південному – 57% і у східному – 49% [4]. Таким чином, за 15 років підтримка незалежності України найменше, на 3,6%, зменшилася у західному регіоні; помітно більше, на 15%, – у центральному регіоні; ще більше, на 24,4%, – у південному, і найбільше – на 29,5% – у східному регіоні [4].

У рік двадцятиріччя прийняття Декларації про суверенітет» перший Президент України Л. Кравчук констатував: «Ухвалення Декларації було надзвичайно сміливим кроком за умов існування імперії. З-поміж інших республік СРСР на таке наважилися ще тільки прибалти» [5].

С. Головатий через двадцятиліття прийняття Декларації про державний суверенітет відзначав: «Україна приймала цей документ в умовах колоніального статусу. У проекті, розробленому мною та Іваном Тимченком, ми прагнули зафіксувати, що державний суверенітет проголошується як реалізація українською нацією свого

права на самовизначення, чого навіть комуністи не могли заперечити, бо це декларувалося й у працях Леніна. Нашою мрією було мати все своє завдяки економічній самостійності, незалежній банківській системі, власній грошовій одиниці, українському громадянству, національній армії. Оскільки тоді тривали процеси інтенсивної русифікації та утворення «радянського народу», дуже важливо було записати, що Українська РСР гарантує «національно-культурне відродження українського народу». Треба було відроджувати те, що було знищено за роки Радянського Союзу»[6].

Політичний суверенітет можна поділити на конституційний і територіальний. Упродовж 20 років незалежності України конституційний суверенітет постійно перебував під загрозою (хоча Конституція України за цей період змінювалася лише тричі – 1996, 2006, 2010 рр.). Причинами таких загроз можна вважати, по-перше, те, що єдність не була метою жодної конституції і жодної довгострокової політики; по-друге, солідарність різних соціальних верств суспільства виникала як короткострокова політика певних лідерів, однак її здобутки завжди нівелювалися наступниками; по-третє, довіра суспільства до влади знищувалася через відсутність системи контролю за владою, постійне посилення привілеїв влади та зростання корупції. Не менш вагомими є економічні загрози – це, зокрема, фінансова залежність, економічний занепад, втрата конкурентоспроможності національної економіки, накопичення державних боргів, втрата спроможності національної валюти, енергетична залежність, критична залежність стратегічних підприємств, галузей економіки від іноземного капіталу. Не слід забувати й про втрату дієздатності армії та інших силових структур, втягування України у конфронтацію міжнародних суб'єктів та поширення на території України міжнародного тероризму.

Не менш важливим для політичного суверенітету є його територіальний суверенітет, тобто спроможність країни існувати у стійких територіальних межах. За роки

незалежності територіальний суверенітет пережив низку загроз та небезпек, зокрема, спробу федералізації, ініційовану представниками Східної України; спроби автономізації, а то й відділення Криму від України, а також сепарація русинів на Закарпатті. Серед загроз для державного суверенітету можна виділити також сепаратистські рухи, спрямовані на відокремлення певних територій зі складу України, перетворення України на буферну зону, поглиблення розколу Заходу і Сходу України. Суттєвою загрозою для територіального суверенітету можна вважати і диференціацію політичних партій за регіональною ознакою, яка періодично розколює українське суспільство і відверто проявляється на парламентських та президентських виборах, починаючи з 2004 р.

Конституційний і територіальний суверенітет має підтримуватися та захищатися військовим суверенітетом. У зв'язку з цим слід зазначити, що Харківські угоди 21 квітня 2010 р. про продовження на 25 років перебування військової бази Росії в Севастополі посилили сурогатний характер військового суверенітету. Власне, військовий суверенітет України був обмежений в інтересах Росії (здійснено обмін – в інтересах великого бізнесу за низьку ціну на газ). Доречним буде констатувати, що військовий суверенітет у цьому випадку розглядається економічною та політичною елітою як товар з великою ціною, який не має політичної цінності, окрім як важіль тиску у переговорах з Росією.

Складовою частиною державного суверенітету є інформаційний суверенітет України, який має гарантувати розвиток і захист національного інформаційного простору та зміцнення інформаційної безпеки, а також самостійно інформувати народ, даючи власні інтерпретації інформації та протидіючи зовнішнім інтерпретаціям. У інформаційному просторі України сьогодні відчутним є присутність значного російського впливу. Засоби масової інформації та комунікації виконують роль інструменту прихованого та прямого маніпулювання громадською думкою у боротьбі елітних груп за владу та ресурси регіонів.

Наявність у державі власної верховної влади виступає як реальне вираження її суверенітету. Ідея суверенітету державної влади розглядається як історична, сучасна та перспективна, яка розширила межі пізнання у сфері державотворення, стала базовим компонентом теорії державного суверенітету; тісно переплелася з ідеями народного суверенітету, суверенітету нації, ідеєю державотворення та пов'язана з проблемою національної безпеки, глобалізації та світового співтовариства. Власне, суверенітет є якісною характеристикою державної влади. Існує також нерозривний зв'язок державного суверенітету з інститутами верховної влади. Функції та повноваження верховної влади утворюють юридичний зміст суверенітету, у сукупності вони можуть бути визначені як виключна компетенція держави.

Серйозні загрози державному суверенітету виявляються у відмові правлячої еліти України здійснювати самостійну політику та підпорядкувати її інтересам держави. Відбувається втрата національної ідентичності, культурне та ідейне підпорядкування України культурі інших держав.

Зміцненню державного суверенітету сприяє консолідація регіонів України. О. Стегній стверджував, що «регіональні варіативності розвитку політичної культури населення України не є усталеними у часовому континумі, оскільки відчутно реагують на достатньо потужний вплив ситуативних чинників: інтересів регіональних еліт, конфігурації медійного простору й потенціалу інформаційних ресурсів, поточних політичних процесів» [7, с.120].

Президентські вибори 2004 р. і листопадові та грудневі події 2004 р. стали етапами, які помітно актуалізували у громадській думці питання відмінностей між регіонами України. Електоральна підтримка двох основних кандидатів у Президенти України суттєво відрізнялася в окремих регіонах. Так, в Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях В. Янукович набрав лише 2,86 %, 4,72 % та 2,70 %, відповідно, В. Ющенко – 95,72 %,

93,74%, 96,03% [8]. В. Ющенко у Донецькій і Луганській областях здобув 4,21 % і 6,21 %, відповідно, В. Янукович – 93,54 % та 91,24% [8]. У 16 регіонах кількість голосів, поданих за кандидатів, відрізнялася у 3 та більше разів, а ще у 8 регіонах – більш ніж у 2 рази [8].

У ході парламентської кампанії 2006 р. розподіл електоральної підтримки провідних політичних сил залишився в географічних межах президентських виборів 2004 р. ПАРТІЯ РЕГІОНІВ на чолі з В. Януковичем була лідером виборчих симпатій у 8 областях Сходу та Півдня, АР Крим та м. Севастополі, що й її лідер у 2004 р. [9]. Електоральна база підтримки В. Ющенка за регіонами розподілилася між двома політичними силами: блоком «Наша Україна» та «Блоком Юлії Тимошенко», які в сукупності посіли перші місця у тих регіонах, де здобув першість В. Ющенко у 2004 р.

Під час позачергових виборів до Верховної Ради України у 2007 р. регіональний розподіл електоральних уподобань також не змінився, порівняно з попередніми двома кампаніями загальнонаціональних виборів [10].

Здійснивши детальний соціологічний аналіз ставлення населення політичних регіонів до суспільних проблем, О. Вишняк дійшов висновків, що «економічні преференції громадян, їхнє соціальне становище та оцінки, загальнополітичні (не персоналізовані) преференції не можуть бути істотним чинником політичної диференціації регіонів України» [11, с.341]. Натомість дослідник констатує наявність значних розбіжностей між регіонами у геополітичних та мовно-культурних орієнтаціях. Водночас стверджував, що «саме мовні практики громадян та весь комплекс проблем відносин з Росією (включаючи проблему НАТО) і зумовлюють політичну диференціацію громадян різних регіонів» [11, с.341].

На основі аналізу результатів президентських виборів 1994, 1999, 2004 рр. та парламентських виборів 1998, 2002, 2006 рр. О. Вишняк здійснив кластерний аналіз областей і інших адміністративно-територіальних одиниць у розрізі кандидатів та партій національно-демо-

кратичної, проросійської та невизначеної ідентифікації [11, с.341]. За результатами аналізу було виділено п'ять типів політичних регіонів України: Донбас та Крим (Донецька та Луганська області, АР Крим, м. Севастополь); інші південно-східні області (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області); перехідний регіон Північного Сходу та Кіровоградська область (Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська та Чернігівська області); Центральна Україна (м. Київ, Вінницька, Київська, Хмельницька, Черкаська області); Західна Україна (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області) [11, с.344].

Характерною рисою сучасного суспільства стає риторика, пов'язана з відновленням національного суверенітету України. Це яскраво проявляється у програмах політичних партій. Якщо раніше йшлося про утвердження суверенітету, то тепер дедалі частіше лунають заклики до його відновлення. Так, зокрема, Політична Партія «Фронт Змін» закликала «консолідувати українські землі й відновити Український суверенітет над усією територією країни» [12]. Політична партія «Партія Козаків України» зазначала, що вона «обирає європейську орієнтацію України за умов збереження її державного суверенітету, політичної і економічної рівноправності з іншими державами» [13]. Парламентська фракція Блоку Юлії Тимошенко констатувала, що після президентських виборів 2010 р. постала серйозна небезпека національним інтересам України та загроза її суверенітету.

Слід зазначити, що проблемами українського суверенітету стурбовані і зарубіжні політики. Так, зокрема, голова комітету з міжнародних справ Державної думи Росії К. Косачов вважав небезпечним для суверенітету України надання російській мові статусу офіційної. «Очевидно, що якщо надати цій мові (російській) такі ж повноваження і свободи, як українській, то від цього могла би постраждати вже українська мова, що було б

зовсім неправильно для долі державності, для суверенітету України»[14].

Власне, на сьогодні можна констатувати, що «проект «незалежність України» виявився зведеним до трьох складових – зростання добробуту окремих громадян (олігархізація), боротьби за українську мову (українізація) і торгівлі геополітичним положенням (гра на суперечностях між Європою, США і Росією). Спроби зменшення ролі держави в суспільстві, скорочення обсягу та характеру її функцій можуть призвести до того, що вакуум, який утворюється після згорання функцій держави, заповняться суб'єкти з вузькокорпоративними цілями та інтересами.

Є усі підстави стверджувати, що Україні властивий хронічний дефіцит суверенітету, який не дає їй можливості перетворити формальну незалежність на реально-політичну. Реалізація суверенітету в Україні залежить не лише від дії загальних історичних та міжнародно-політичних факторів, а й від спроможності українського суспільства подолати економічні труднощі та завершити демократичну трансформацію.

В українському суспільстві інтерес до поняття суверенітету вперше виявився під час «параду суверенітетів» (кінець 1980-х – початок 1990-х). Вдруге актуальним суверенітет став упродовж першого десятиліття ХХІ ст. Особливо яскраво це простежувалося у програмних документах українських політичних партій, як на початку 1990-х рр., так і нині. Саме через програми партій можна відстежити напрями вектора розуміння суверенітету, від утвердження до реальних загроз.

Аналіз програм політичних партій дав підстави стверджувати, що упродовж двадцяти років незалежності фіксувалося три блоки питань, пов'язаних з суверенітетом: 1) утвердження; 2) захист і збереження; та 3) загрози. Програми окремих політичних партій містили навіть розділи, присвячені проблемам суверенітету. Зокрема, «Забезпечення державного суверенітету України» (Партія демократичного відродження України (ПДВУ), «Влада – гарант суверенітету держави і нації» (Організація українських націоналістів в Україні) та інші.

У програмі однієї з перших політичних партій – Демократичної партії України фіксувалося: «Схвалюючи Декларацію про суверенітет України, вважаємо, що шлях до державної самостійності неможливий без демонтажу самодержавства КПРС як інструменту колоніального гніту й тоталітаризму, без виходу України із СРСР» [15, с.173]. Схожою була позиція Партії демократичного відродження України: «Партія сприятиме здійсненню державного суверенітету України, перетворенню її на повноправного суб'єкта міжнародних відносин, що неможливо без позбавлення Союзу функцій держави» [16, с.17].

У програмі НРУ наголошувалося, що «політична система (а не – держава) забезпечує реалізацію суверенітету українського народу, політичних прав і свобод громадян та груп громадян, захист їхніх особистих прав щодо вибору діяльності, місця проживання, професії, громадянської самореалізації, віросповідання» [17]. Слід зазначити, що державний суверенітет є основою суверенних прав, але суверенні права поширюються й за межі державної території.

Необхідними передумовами утвердження реального суверенітету України КПУ вважала «зміцнення її економічного потенціалу, піднесення добробуту і культури народу, поєднання прямої і представницької демократії, конституційний захист основ державного і суспільного життя» [18, с.27].

На початку 90-х рр. у програмах політичних партій визначалося, що «мета й обов'язок державних інституцій – забезпечення правового й економічного суверенітету особи, яка є основним суб'єктом суверенної Держави» [15, с.114] (Українська Народно-демократична Партія); «державний та політичний суверенітет України, інститут президентства, перевага загальнолюдських цінностей, верховенство права як гарантії рівних можливостей всіх індивідів, пріоритет місцевої влади у вирішенні питань, що входять до її компетенції» (Українська селянсько-демократична партія); що «на шляху до реального суверенітету Україна взаємодіє з зацікавленими державами» [19] (Ліберально-демократична партія України).

У програмі КПУ зазначалося, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом державної влади в республіці є народ, який здійснює її як безпосередньо, шляхом прямого волевиявлення, так і через систему представницьких органів і органів територіального самоврядування» [18, с.28]. Доповненням до цього може бути позиція Соціал-демократичної партії України, яка вважала «непорушним принцип народного суверенітету, вимагаємо жорсткої підзвітності виконавчої влади перед законодавчою та незалежність влади судової» [20, с.395].

Значна увага у програмах приділяється категорії «нація». Стверджується, що «українська нація стала етнічною основою Української держави, як це проголошено в Декларації про Державний суверенітет України від 16 липня 1990 року і закріплено в Конституції України від 28 червня 1996 року. Тепер українська нація повинна перерости обмеження свого буття етнокультурними рамками, характерними для недержавної нації, й стати політичною нацією, українським народом, який об'єднує в собі громадян України, незалежно від їхнього походження, на засадах патріотизму, відчуття причетності до своєї держави, відповідальності за її долю» [21] (Народний Рух України). Українська партія «Зелена планета» визначила, що «верховенство нації як замовника державної політики є сутністю національного суверенітету» [20, с.705]. Натомість, програма Української партії «Єдність» стверджувала, що «основу нації та базове джерело її суверенітету складає територіальна громада. Народ, самоорганізований у територіальні громади, з верховенством своєї волі, як головного джерела публічної влади, і є, власне, нацією» [22].

У документах багатьох політичних партій йшлося про утвердження реального суверенітету. Зокрема, зазначалося, що у сфері державного будівництва серед найважливіших завдань було забезпечити реальний суверенітет і підвищити міжнародну конкурентоспроможність України [23] (Українська Національна Асамблея). Крім того, «реальний суверенітет України може бути досягнутий тільки в єдності

слов'янських держав і їх історичних союзників» [24, с.68] (Громадський Конгрес України).

Важливою складовою суверенітету є його захист. Підтвердженням цього є документи політичних партій: «Україна має постійно відстоювати свої незалежність, суверенітет і право на самовизначення» [25] (Політична партія «Нова політика»); «розбудова України як національної народної держави із збереженими усіма складовими повноцінного суверенітету, де чинна бюрократична система управління замінена механізмами реального народовладдя» (Народний Рух України за єдність»); «головною метою Партії є сприяння втіленню народного суверенітету, що базується на конституційному положенні про те, що єдиним джерелом влади в Україні є Український народ» (Політична партія «Народний вибір»); «головною метою Партії є зміцнення та захист незалежності, державного суверенітету та єдності України, утвердження в житті держави і суспільства цінностей людської гідності, свободи, справедливості, забезпечення демократії і верховенства права» [26] (Політична партія «Народний Союз – Наша Україна»).

Цінним у програмах політичних партій є поєднання суверенітетів. Зокрема, у програмі Української партії «Єдність» зазначається: «соціальна єдність на основі соціального партнерства і гармонійного поєднання суверенітету людини з суверенітетом держави, нації та політичним суверенітетом громадянського суспільства». У програмі Ліберально-демократичної партії патріотів України наголошувалося: «гармонійна єдність Національного суверенітету, Державного суверенітету територіально самоорганізованої нації та Політичного суверенітету об'єданого різнобічними інтересами відкритого громадянського суспільства визначає архітектуру сучасної правової держави, а їхнє єднання у забезпеченні суверенітету особистості – робить державу сильною, соціально орієнтованою, ефективною» [27]. В іншій програмі зазначалося, «реальне народовладдя; конституційні зміни політичної системи на основі гармонійного поєднання народного і державного суверенітетів».

Досить детально аналізується еволюція принципу народного суверенітету в «Українському Громадянському Маніфесті «Спільна дія». Наголошувалося, що принцип народного суверенітету слугував стрижнем Декларації про державний суверенітет України, ухваленої від імені Українського народу Верховною Радою 16 липня 1990 року та підтвердженої Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року. І саме цей принцип відповідно до загальнонародного волевиявлення повинен був слугувати правоустановчою основою Конституції України.

Однак у подальшому держава, користуючись конституційно закріпленою законодавчою монополією, підмінивши Народний суверенітет Державним, а право законом, фактично узурпувала природне право народу на самостійне визначення конституційного устрою суспільства, держави і публічної влади, а також природне право суверена здійснювати національне керівництво та народний контроль за метою, змістом, спрямуванням та діяльністю держави і органів державної влади.

Внаслідок такої узурпації у 1996 р., всупереч народній волі та суспільній згоді на основі утвердження Народного суверенітету, національної держави та народного республіканського устрою в Україні, конституційно була закріплена монополія Державного суверенітету, курс на розбудову соціальної держави та, фактично, – президентсько-радянської республіки, яка, до того ж, після конституційних змін 2004 р. практично перетворилася у партійно-радянську. І замість нової української влади, що допомагає людям додавати і примножувати народне багатство, ми отримали «перекрашвану» пострадянську владу, що здатна лишень віднімати і ділити.

Користуючись своїм конституційним всевладдям, держава перебрала на себе загальнонародну власність і розподілила її між «своїми». Сконцентрувала в руках фінансово-олігархічних кланів грошові кошти, віддала їм «на відкуп» ресурси державного та місцевих бюджетів. Змусила виробництво працювати на приватні банки, зробивши найприбутковішим в Україні саме перерозподільчий та посередницько-лихварський, а не виробничий капітал.

Позбавивши Український народ його природного права суверена, підмінивши верховенство права «диктатурою» свого лукавого закону, пострадянська держава перетворила у глумління над народом діяльність «народних» суддів і судів. Тотальна корумпованість державної влади не залишила можливості усім, хто живе за рахунок власної праці, малому та середньому бізнесу не лишень вільно діяти, працювати і розвиватись, але й кроку ступити без згоди чиновника, поборів влади чи зазіхань на свободу ринку з боку олігархічно-кримінального капіталу [28].

Дедалі частіше звучать загрози й виклики суверенітету України в умовах глобалізації, а також шляхи і спроби забезпечитися від їхніх негативних наслідків через оновлення Конституції. В останнє десятиріччя проблема загроз суверенітету України все частіше фіксується у програмах українських політичних партій. Так, зокрема, у програмній заяві Всеукраїнського об'єднання лівих «Справедливість» від 8 квітня 2000 р. констатувалося: «Загальним показником сучасного стану України є загроза суверенітету держави, її національній безпеці». Мотивувала свою позицію партія таким чином: «Головна причина такого стану криється у відсутності суттєвих кроків до підйому вітчизняного товарного виробництва та створення ефективного внутрішнього і міждержавного зовнішнього ринків на паритетних, взаємовигідних умовах із зацікавленими у цьому сусідами, а також у наявності великого внутрішнього і зовнішнього боргу держави» [29].

Ще категоричнішими є програмні засади Народного Руху України за єдність: «Вперше у своїй історії Україна поставлена перед потужним і кваліфіковано розробленим проектом, який передбачає повну і незворотну втрату українською нацією суверенітету щодо своєї території і усіх чинників подальшого розвитку через передачу важелів управління ними неефективним і бюрократизованим наднаціональним структурам, а фактично – транснаціональним корпораціям, їх об'єднанням і провідникам» [30].

У документах Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» зазначалося, «що головним суспільним конфліктом в Україні є непримиренне протиріччя між владою, яка злилася з тіньовим капіталом у злочинний конгломерат, і народом, доведеним до тотального зубожіння. Незаконним шляхом заволодівши національним багатством, зосередивши в своїх руках фінанси, адміністративний ресурс, засоби масової інформації, діючий кланово-олігархічний режим відсторонив народ – головного носія суверенітету і єдиного джерела влади в країні – від можливості відстоювати і захищати свої інтереси» [31].

Політична партія «Партія Козаків України» створила партію, яка обрала європейську орієнтацію України «за умов збереження її державного суверенітету, політичної і економічної рівноправності з іншими державами» [32].

Головною метою Політичної партії «Наш Дім» є сприяння реалізації в Україні принципу верховенства права, становленню громадянського суспільства, забезпеченню національних інтересів України, зміцненню та захисту незалежності, державного суверенітету та єдності України, утвердженню в житті держави і суспільства цінностей людської гідності, свободи, справедливості [33].

У статті 1. «Національної Конституції» ВО «Свобода» стверджувалося: «Суверенітет належить винятково Українській нації, яка здійснює його прямо чи опосередковано через своїх представників або референдум. Будь-який замах на узурпацію всього суверенітету або його частини, здійснений особою або групою осіб, карається у кримінальному порядку» [34].

Дедалі частіше у програмних документах політичних партій звучать заклики: «Домогтися остаточного утвердження державного суверенітету і незалежності України» [35] (РУХ – Український Народний Рух, 2001); «збереження і захист національної незалежності, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави» (Партія «Демократичний Союз»); «забезпечення реального суверенітету і підвищення міжнародної конкурентоспроможності української держави» (Політична партія «Соціал-Патріо-

тична асамблея Слов'ян»); «консолідувати українські землі й відновити Український суверенітет над всією територією країни» [12] (Політична партія «Фронт Змін»).

Усі ці заклики не є випадковими. За остання десятиріччя неодноразово виникала реальна загроза українському суверенітету. Так, 28 листопада 2004 р. у м. Северодонецьку Луганської області відбувся з'їзд депутатів усіх рівнів, де лунали відверті заклики до порушення державного суверенітету, територіальної цілісності України, її розколу та утворення окремих територіальних об'єднань. Головна заява полягала в ультиматумі, згідно з яким у разі приходу до влади Президента В. Ющенка з'їзд залишав за собою право на адекватні дії, спрямовані на захист прав громадян своїх регіонів, аж до створення Південно-Східної автономії. У Луганській та Донецькій областях було прийнято рішення про проведення у першій половині грудня 2004 р. референдуму з питання набуття статусу самостійних республік у складі української федерації. Луганська та Донецька облради заявили про перепідпорядкування собі міліції та інших держструктур і про припинення перерахувань у держбюджет. Однак ідеї з'їзду виявилися не затребувані і не прийняті політичною елітою.

Проте загрози суверенітету не зникають. 18 травня 2006 р. Донецька обласна рада ухвалила рішення про використання російської мови як регіональної, тобто про те, що «поряд із державною українською мовою, як мови роботи, діловодства, документації і взаємин населення, державних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, а також освіти, науки і культури, може використовуватися російська мова». Цей документ опротестували прокуратура та місцеві націоналісти із КУН і «Просвіти». Судові розгляди з цього приводу тривали чотири роки. Врешті-решт, Ворошиловський районний суд 26 січня 2010 р. скасував рішення Донецької облради, а пізніше – 16 липня (за іронією долі – у день проголошення Декларації про державний суверенітет) – Донецький апеляційний адміністративний суд, куди

звернулася регіональна влада, залишив вердикт першої інстанції чинним [36].

Дії влади як верховної, так регіональної вимагають оцінок і аналізу. 19 липня 2006 р. у м. Миколаєві відбувся круглий стіл «Загрози суверенітету України – погляд молоді», який проходив у Комунікаційному Центрі «Нова влада – нові можливості громадян». Ініціаторами проведення були – Молодіжне Громадське Об'єднання «ХВИЛЯ» та МРО ВМГО «Молодіжний Союз Наша Україна». Серед актуальних суспільно-політичних проблем, які таять загрозу державному суверенітету України, були названі, насамперед, прийняття місцевими органами влади рішень, які не відповідають національним інтересам і суперечать чинному законодавству, наявність загрози прояву се-паратизму. Головною причиною антидержавних настроїв у південно-східному регіоні країни, на думку учасників круглого столу, була свідома спекуляція з боку певних зацікавлених політичних сил міжетнічними розбіжностями населення та потурання протистоянню громад не лише на міжрегіональному, але й на локальному рівні. Учасники наголосили, що найбільше занепокоєння повинні викликати факти активізації діяльності антидержавних, антиукраїнських сил, які всю свою функцію спрямовують на дестабілізацію економічної і політичної ситуації в країні, спроби втручання в справи нашої країни політиків, а віднедавна і парамілітарних структур іншої держави, інформаційна експансія з боку іноземної держави, спроби маніпулювання суспільною свідомістю шляхом поширення неповної та упередженої інформації. Серед причин такої ситуації були визначені, насамперед, відсутність чіткої, цілісно-узгодженої програми патріотичного виховання, а особливо інформування молоді [37].

Не тільки політичні партії, а й політичні та державні діячі дедалі частіше твердять про загрозу суверенітету України. Причинами цього зазвичай є дії влади. Так, виконавчий секретар «Українського форуму», экс-голова парламентського комітету з питань національної безпеки і оборони Г. Крючков вважав, що приєднання України до

Митного союзу вимагає змін Конституції, оскільки обмежує державний суверенітет, отже, передбачає застосовувати подвійні стандарти. Цю точку погляду поділяв і В. Ющенко, який зазначив, що в разі вступу України до Митного союзу Україна втратить не тільки економічну, але і політичну незалежність. Лідер «Нашої України» В. Ющенко у липні 2010 р. заявив, що найбільшою загрозою для суверенітету України є «російська агресія, у тому числі мілітарна».

Більш ніж категоричною щодо оцінки сучасного становища суверенітету України була і позиція С. Головатого, який зазначив: у 1991 р. «ніхто не думав, що в деяких аспектах за 20 років незалежності суто українське буде знищено, можливо, навіть більше, ніж за 70 років комуністичної влади» [6]. Ймовірно, ситуація така тому, що не виконані за двадцять років основні положення Декларації про державний суверенітет. Про це заявив і голова Народної Партії В. Литвин: «Через двадцять років після проголошення суверенітету можна стверджувати, що «ряд її (декларації) положень ще чекають на запровадження через наше легковажне ставлення до них або просто ігнорування їх» [38].

Голова Народного Руху України Б. Тарасюк констатував: «Я не вважаю, що для України існує загроза суверенітету ззовні. Переважно всі загрози суверенітету України існують всередині України. Саме ці загрози є найбільш небезпечними» [39]. Також він зазначив, що «тільки нинішня влада могла дійти до того, щоб без будь-яких причин продовжити перебування іноземних збройних сил на своїй території на 25 років. Фактично вона обмежила суверенітет на частині української території. Це є одним із показників ставлення теперішніх керівників держави до Декларації про державний суверенітет України» [39].

Таким чином, є підстави констатувати, що державний суверенітет в Україні має загальнонародний характер. Однак реальна влада виявилася відірваною від народу. Держава далеко не завжди може захистити свій державний, національний, народний суверенітет. У суспіль-

стві назріла гостра потреба забезпечити верховенство влади, верховенство державного суверенітету.

1. Відомість про результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. // ЦДАВО України. – Ф. 1, оп. 28, спр. 144, арк. 6.

2. Римаренко Ю. Конституція України у контексті національного відродження (етнофілософський аспект) / Ю. Римаренко // Політологічні читання. – 1993. – №1. – С.189–190.

3. Стегній О. Схід України стужився за суверенітетом у складі / О. Стегній // День. – 1997. – 26 червня.

4. Хмелько В. Ставлення до незалежності України напередодні референдуму 1991 року і тепер / В. Хмелько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/url>

5. Українському державному суверенітету – 16 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vox.com.ua/data/publ/2006/07/16/ukrainskomu-derzhavnomusuverenitetu-16-rokiv.html>

6. Головатий С. Де закінчується Верховна Рада й починається «Бессарабка»: Треба засювати культурні поля / С. Головатий // День. – 2010. – 23 липня.

7. Стегній О. Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України / О. Стегній // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 120.

8. Повторне голосування виборів Президента України 26.12.2004. [Електрон. ресурс] // Центральна виборча комісія : офіц. веб-сервер. Вибори Президента 2004. Результати голосування. Підтримка лідерів по регіонах. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>

9. Вибори до Верховної Ради 2006. Результати голосування. По регіонах України (лідери) [Електронний ресурс]. – Режим доступу // Центральна виборча комісія: офіц. веб-сервер. <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>

10. Позачергові вибори до Верховної Ради 2007. Результати голосування. По регіонах України (лідери) [Електронний ресурс]. – Режим доступу// Центральна виборча комісія : офіц. веб-сервер. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>

11. Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін / О. Вишняк // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – С. 340.

12. Ідейна платформа партії «Фронт Змін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://frontzmin.org/ua/party/ideology.html>
13. Програма політичної партії «Партія козаків України» // Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 150-п. п.
14. Депутат Держдуми РФ вважає двомовність небезпечною для суверенітету України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2011/03/11/39110>
15. Україна багатопартійна: програмні документи нових партій. – К.: МП «Пам'ятки України», 1991. – С. 173.
16. Установчий з'їзд Партії демократичного відродження України. – К., 1990. – С. 17.
17. Ідеологічні засади Народного Руху України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nru.org.ua/about/program/?id=17>
18. Програма Комуністичної партії України // Комуніст України. – 2011. – № 1. – С. 27.
19. Програма ЛДПУ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ldpu.org.ua/liberalism/43219fc147e5a/>
20. Політичні партії України: В 3 т. / Уклад.: Ю. Шайгородський. – К.: УЦПМ, 2005. – Т. III. – С. 395.
21. Ідеологічні засади Народного Руху України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nru.org.ua/about/program/?id=17>
22. Програма Української партії «Єдність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yednist.org.ua/programm.asp>
23. Передвиборча програма Політичної партії Українська Національна Асамблея (2002 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://party/civicua/org/p003708htm>
24. Політичні партії України. – К.: ТОВ «К.І.С.», 1998. – С. 68.
25. Програма Політичної партії «Нова політика» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://new-politics.org.ua/program/>
26. Статут Політичної партії «Народний Союз – Наша Україна») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razom.org.ua/documents/1760/>
27. Програма Ліберально-демократичної партії патріотів України // Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 614 б.
28. Український Громадянський Маніфест «Спільна дія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://una-unso.in.ua/?p=11336>
29. Програмна заява Всеукраїнського об'єднання лівих «Справедливість» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spravedlivo.org.ua/programa/>
30. Голос України. – 2006. – 14 березня.

31. Програма ВО «Батьківщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://byut.com.ua/programm.html>
32. Програма Політичної Партії «Партія козаків України» // Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 150-п. п.
33. Програма Політичної партії «Наш Дім» // Поточний архів Міністерства юстиції України. – Реєстраційна справа 173- п.п.
34. Національна Конституція ВО «Свобода» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.svoboda.org.ua
35. У нове сторіччя – з новою програмою державотворення. Політична декларація II (XI) Всеукраїнських Зборів (З'їзду) РУХу (Українського Народного Руху) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://party.civicua.org/d0251992.htm>
36. Вищий адмінсуд остаточно поховав «мовний суверенітет» Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://news.dt.ua/articles/66050>
37. Див. детал.: Загрози суверенітету існують сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.msnu.org/engine/2006/07/19/jaki_zagrozy_dlja_ukrajinskogo
38. Литвин В.: Положення декларації про суверенітет просто ігноруються [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://tsn.ua/ukrayina/litvin-polozhennya-deklaraciyi-pro-suverenitet-prosto-ignoruyutsya.html>
39. Тарасюк Б. Діяльність нинішньої влади несе пряму загрозу суверенітету України [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://byut.com.ua/news/2668.html>